

УДК 94(477.75–22)“06/11”:339.54

МАТЕРІАЛИ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОРТУ СУГДЕЇ У ВІЗАНТІЙСЬКИЙ ПЕРІОД (VII–XII СТ.)

Марія ТИМОШЕНКО

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 64, Київ, 01033, Україна
e-mail: byzantinica@gmail.com*

Розглянуто комплекс джерел, які дають змогу висвітлити діяльність порту середньовічної Сугдеї як важливого економічно-господарського та фінансово-адміністративного центру (митниці), а також навігаційного об'єкта, що домінував у Східній Тавриці. Свідченням активних морських торговельних зв'язків міста слугують згадки у писемних джерелах, багата колекція сфрагістичного матеріалу та монет, поширений в археологічних комплексах імпорт, зокрема керамічна тара.

Ключові слова: Сугдея, порт, візантійський період, митна служба, Кримське узбережжя, навігація.

Дослідження Судацької фортеці розпочалося у другій половині XVIII ст. [Фарбей, 2002, с. 3]. Незважаючи на те, що більша частина пам'ятки все ще залишається невивченою, накопичений до теперішнього моменту матеріал дає змогу розкрити різноманітні сфери життя середньовічного міста. Важливою, якщо не визначальною, у розвитку Сугдеї у візантійський період була роль торговельного центру, що реалізовувалася завдяки функціонуванню порту.

Історіографічна традиція відносить заснування Сугдеї до III ст. н. е. [Брун, 1880; Васильевский, 1915], прив'язуючись до дати, зазначеної на полях Халкінського (Сугдейського) Синаксаря (XIII ст.). Наявність у цій місцевості незначного, але добре укріпленого пункту, відомого за писемними античними джерелами і підконтрольного Боспорському царству, навряд чи стосується самої Сугдеї [Джанов, 2010; Юрочкин, 2002]. Археологічні матеріали, що належать до раннього періоду і представлені, головню, поодинокими артефактами (кераміка перших століть н. е., боспорський нумізматичний матеріал III ст., різноваги IV–VI ст.), виявленими у портовій бухті, можуть свідчити про її спорадичне використання в якості укриття в негоду на шляху проходження каботажного маршруту вздовж узбережжя. Перша документальна фіксація існування Сугдеї – розміщення її на карті в “Космографії” Равенського аноніма, датованої від кінця VII до кінця XI ст. [Подосинов, 2002, с. 194].

З початку VI ст., за згадкою Прокопія Кесарійського, у візантійських володіннях Таврики ведеться активне фортифікаційне будівництво, в тому числі зводять нові фортеці (зокрема Алустон і Горзувіти) на Південно-Східному

70 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15 узбережжі Таврики [Прокопий, 1939, с. 249–250]. За наступників Юстиніана I в адміністративну систему Візантійської імперії долучено й Боспор [Храпунов, 2005]. Відтоді активна діяльність Сугдейського порту фіксується як комплексом сфрагістичних матеріалів з міського архіву Сугдеї, так і археологічними матеріалами. Вважається, що Сугдея розвивалася в якості укріпленої портової слободи, покликаної забезпечувати морське сполучення уздовж Кримського узбережжя, задіяного в активному торговельному обміні [Баранов, 1989].

Рис. 1. Локалізація об'єктів, пов'язаних із функціонуванням порту середньовічної Сугдеї.

Fig. 1. Objects of the operation zone of the medieval harbor of Sougdea.

На основі стратиграфічних спостережень і археологічних комплексів дослідники виділили п'ять основних етапів існування середньовічної Сугдеї, загалом синхронних до найближчого провінційно-візантійського оточення, зокрема міського життя Херсона і Партеніта, що вказує на подібність умов у взаєминах з Візантією [Могаричев, 2009, с. 154–167].

Головним джерелом для визначення адміністративного статусу міста та характеру його торговельних зв'язків слугують печатки-молівдули, знайдені на дні Фортечної бухти (Лімена-Кале), які використовували у Візантії для скріплення офіційних документів. Цей комплекс матеріалів знайшов неоднозначне осмислення у дослідників, що дало підстави трактувати місто в якості як хазарської [Айбабин, 1999, с. 205], так і візантійської [Науменко, 2002,

с. 547] митних застав, а самі печатки відносити до загальнономіського [Степанова, 2005, с. 544] чи то церковного [Никифоров, 2010, с. 446] архівів.

Сфрагістична колекція з Судака охоплює період з кінця VI – початку VII ст. до кінця XI – початку XII ст. [Соколова, 1969; Булгаков, Булгакова, 2006] і характеризується чотирма етапами з неоднорідним складом молівдулів, належних візантійським чиновникам: представникам митного та фінансового відомств (логофетам генікона, комерціаріям різних візантійських провінцій), очільникам провінційних адміністрацій (архонтам і стратигам), представникам церкви [Степанова, 2001, с. 98; Никифоров, 2010, с. 442–443; Булгаков, Булгакова, 2006, с. 296–297].

Безпосередньо залучені до процесу товарообігу та діловодства, печатки-молівдули слугують ілюстрацією торговельних та ділових контактів. Наприклад, вже на першому етапі функціонування порту, Сугдея стає активним учасником морських торговельних відносин. Зокрема, з VII ст. простежено відносини з апотекою Константинополя, з VIII ст. – прямі і регулярні торговельні зв'язки з північним узбережжям Малої Азії (провінціями Оноріади, Пафлагонії, Понту, Опсікія) [Шандровская, 1995]. Про прямі контакти свідчать і дані нумізматичного матеріалу – мідні монети VI–VII ст., виявлені в Судаку, що належать монетному двору Константинополя, а не херсонеського карбування, поширеного в цей час на території південно-західного Криму [Соколова, 1969; Гурулева, 2004, с. 237].

Безперервність існування архіву і навіть підвищення торговельної активності Сугдейського порту фіксується і в так званій “хазарський” період (VIII–IX ст.), найбільш суперечливий щодо статусу регіону. Однією з пріоритетних у сучасній історіографії є теза про кондомінатне положення Східної Таврики, що формується внаслідок взаємної економічної зацікавленості з боку Хазарського каганату і Візантійської імперії, у можливості проходження через Північне Причорномор'я відгалуження Шовкового шляху, минаючи, у такий спосіб, територію Ірану, завойовану і контрольовану арабами [Сорочан, 2004; Сорочан, 2008; Майко, 2010].

Зростання економічної активності у розглянутий період фіксується як на локальному рівні, зокрема на підставі поширення амфор причорноморського типу, так і на прикладі міжнародних морських торговельних зв'язків, фіксованих сфрагістичними матеріалами. До періоду VIII–IX ст. Є. Степанова віднесла 33 печатки, а це 25,2% порівняно з 11,5%, що припадають на попередній (друга половина VI–VIII ст.) і наступний (друга половина IX–X ст.) періоди відповідно [Степанова, 2001, с. 101]. Для Хазарського каганату Таврика – джерело сільськогосподарської продукції, окремі сфери якої набувають товарного характеру. До другої чверті X ст. виробництво так званих амфор причорноморського типу широко практикується в праболгарських містах і поселеннях [Майко, 2004]. У прибережному районі Таврики локалізовано близько 30 гончарних центрів з їхнього виробництва. Імпорт товарів у

72 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
 причорноморських амфорах відбувався переважно у східному, північному та північно-східному напрямках. Їхня основна маса фіксується на салтівських городищах, поселеннях Приазов'я і Подоння, окремі екземпляри походять зі слов'янських пам'яток Придніпров'я. Судячи з особливостей розповсюдження цього типу амфор, вірогідним здається їхнє транспортування за допомогою суден традиційним шляхом через Керченську протоку і Меотиду, а потім по Дону [Паршина, Тесленко, Зеленко, 2001]. У другій чверті–середині X ст. відбулося масове зникнення виробничих центрів і різка зміна матеріальної культури [Баранов, 1990, с. 152–153; Айбабин, 1999, с. 227; Паршина, Тесленко, Зеленко, с. 77–78]. У Сугдею ж потрапляють нові імпортовані візантійські типи амфор [Майко, 2004].

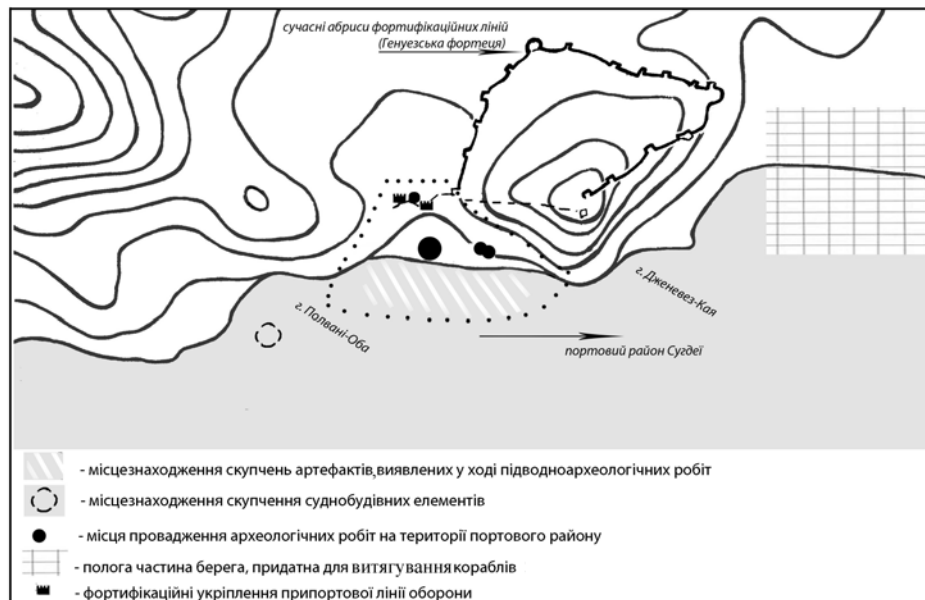

Рис. 2. Портовий район Сугдеї.

Fig. 2. Port area of Sougdea.

До кінця X – першої половини XI ст. в геополітиці Візантії на Чорному морі простежується певна зміна військово-політичних та економічних пріоритетів у бік північно-східної частини Понту і Меотиди, що опинилися в політичному вакуумі після розпаду Хазарського каганату і тимчасового послаблення позицій Київської Русі у регіоні [Майко, 2004; Майко, 2010а]. На підставі інтерпретації шести печаток стратигів Сугдеї М. Нікіфоров припустив отримання нею рангу стратегії або малої феми [Никифоров, 2010, с. 443]. На думку І. Баранова, у Сугдеї як домінуючій у Східній Тавриці фортеці з великим портом може бути локалізований центр військово-морської феми Понту Евксинського, згаданій в Ескуріальному Тактиконі (975 р.). Це, відповідно,

супроводжувалося переміщенням (з Херсона) ескадри візантійського флоту і верфі [Баранов, 1990, с. 154; Баранов, Степанова, 1997, с. 83–87; для порівняння див.: Никифоров, 2010, с. 488].

Лапідарний напис, датований 1059 р., вказує на єдиного стратига Херсона та Сугдеї, а отже, і об'єднання цих адміністративних одиниць (фем). Згідно зі судженням В. Майка, це було зроблено для протистояння Тмутараканському князівству у момент його розквіту – середина–третья чверть XI ст. [Майко, 2010а, с. 47]. Ілюстрацією торговельних зв'язків X–XI ст., а можливо і деякої політичної залежності, слугують знахідки трьох свинцевих печаток Тмутараканських князів, срібної шестиконечної гривні, що могли використовуватись у процесі значних торговельних операцій, амфорної ручки з графіті слов'янськими літерами. У цей же час фіксуються і зв'язки з балканським регіоном [Майко, 2006]. До середини 80-х років XI ст. Візантія поступово повернула собі позиції в південно-східній Тавриці і на Тамані [Майко, 2009, с. 272–278].

Аналізуючи географію торговельних зв'язків Сугдеї, встановлених за легендами на печатках, помітна очевидна перевага у них приморських пунктів, а отже, і морської торгівлі в економіці міста і краю. Візантійські мореплавці використовували три основні маршрути, що сполучають Північне Причорномор'я з Малоазійськими центрами на південному березі Чорного моря і найактивнішою економічною зоною Константинополя, де були митні кордони. Це морські траси, прокладені з урахуванням природних чинників, гідрологічних і кліматичних особливостей регіону: берегового рельєфу, вітрового режиму, напряму чорноморських течій, відомих ще з античних часів [Максимова, 1954; Гайдукевич, 1969; Иванов, 2001].

Археологічні комплекси, відкриті під час розкопок М. Фронджуло (1964–1968) [Фронджуло, 1967; 1971; 1974; 2010], пізніше вивчені І. Барановим, О. Джановим, В. Майко (1993–1994 і 2006–2009 рр.) [Баранов, 1984; Баранов, Майко, Джанов, 1997; Майко, Джанов, Фарбей, 2008; Майко, Джанов, Фарбей, 2010], дали змогу встановити топографію припортового району. Загалом він збігається з найранішим поселенням, розміщеним в амфітеатрі гір Дженебез-Кая і Полвані-Оба. Оптимальне врахування природних особливостей ландшафту забезпечило порту найбільш захищене місце в оборонно-фортифікаційній системі міста. У візантійський період Сугдею захищають два основні формування: цитадель на вершині Фортечної гори (Дженевез-Кая) і портова оборонна лінія. У разі прориву зовнішньої лінії оборони два зручні виходи вели з цитаделі до берега моря: один із консульського замку, інший – повз вершину гори в портове передмістя. Тут залишалася можливість як подальшого опору, так і евакуації на кораблях, що перебували у гавані. Стратегічне призначення приморського укріплення – захист та контроль корабельної гавані [Вус, 2010, с. 153–154]. Портова оборонна лінія налічувала щонайменше три вежі, три куртини, ворота, посилені барбаканом. Протяжність замкових стін близько

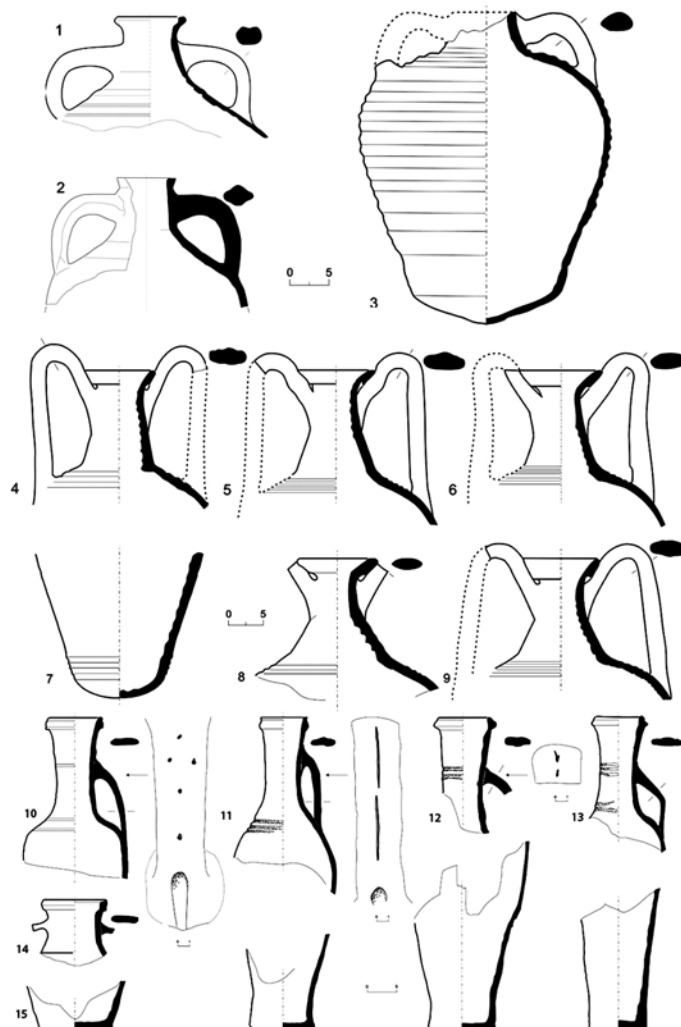

Рис. 3. Основні типи тарної кераміки, виявлені в акваторії Сугдеї (між мисами Чікен і Меганом): 1–2 – тип I; 3 – тип II; 4–9 – тип III; 10–15 – тип IV.

Fig. 3. The main types of ceramic jars found in the surrounding area of Sougdea (from the cape Chicken to the cape Meganom): 1–2 – type I; 3 – type II; 4–9 – type III; 10–15 – type IV.

254 м. На сьогодні ця лінія майже не простежується, реконструюється тільки її загальний напрям [Баранов, 1989; Джанов, 2004, с. 67].

На території портового району відкрито щільну житлову забудову, виявлено ремісничо-господарські комплекси, які функціонували впродовж усіх етапів життя Сугдеї. Відновлення ж безпосередньо самої інфраструктури порту зіштовхнулося із об'єктивними труднощами. Природні геологічні процеси

привели до руйнування мисів і видозміни абрисів бухти, чому, до певного часу, перешкоджали шляхом штучного її зміцнення за допомогою різних причально-бонових споруд [Кузьманов, 1997]. У XIII–XV ст. розпочався підйом рівня Чорного моря, який триває до наших днів, у результаті чого сучасна берегова лінія вища від середньовічної не менш, як на 3 м [Фронджуло, 1974; Шилик, 1975; Бруяко, Карпов, 1992; Блатов, Иванов, 1992; Богдан, 2002].

Підводно-археологічні роботи 1975–1976 рр. [Фронджуло, 2010; Белый 2010], 1982 р. [Баранов, 1984], 1986–1996 рр. [Кузьманов, 1997], 2004–2005 рр. [Булгакова, 2008] дали змогу встановити функціональне призначення бухт, що входили до акваторії Судацького порту. З'ясовано, що в давнину бухта Лімена-Кале охоплювала сусідню бухту Дімітракі і обмежувалася мисами Хиз-Куле-Бурун (зі сходу) та Дімітракі (із заходу), знищеними в результаті акумулятивних процесів [Кузьманов, 2010, табл. XLVI, 1]. Залишки мисів ще простежуються за окремими кам'яними останцями і підводною кам'яною грядою, що тягнеться від мису Дімітракі в південно-східному напрямку, а в давнину захищала гавань від південних та південно-західних штормів. Артефакти, виявлені в цій акваторії, локалізувалися у шести секторах. Археологічний матеріал розподіляється за двома категоріями: знахідки VII–XI ст. виявлені по всій акваторії бухти, тоді як знахідки XII–XV ст. концентруються в її центральній частині. Характер поширення артефактів асоціюється із системою портових конструкцій, у вигляді трьох причальних стоянок (пірсів), висловлено припущення про їх зв'язок з наземними оборонними спорудами [Кузьманов, 2010, с. 181, 232–233, табл. XLVI, 1, 18; Белый, 2010].

Пов'язані з діяльністю порту знахідки, можна розподілити за такими категоріями: 1) матеріали, пов'язані з перевезеннями товарних вантажів, їхнім забезпеченням і контролем (свинцеві кільця, печатки, пломби); 2) монети, монетні і торгові різноваги, фрагменти ваг, товарні знахідки; 3) артефакти, пов'язані з життєдіяльністю екіпажів кораблів (предмети повсякденного побуту, елементи одягу гарнітури і прикраси – гудзики, пряжки, персні, намистини, хрести, застібки богослужбних книг та ін.); 4) залишки корабельного припасу (елементи суднового оснащення, рибальський інвентар та ін.). Подібного складу комплекси є характерними і знаходять аналогії у портових акваторіях Херсона і Константинополя [Булгаков, Булгакова, 2006, с. 42, 45–46].

Дискусійним залишається питання співставлення сфрагістичного комплексу з конкретним типом об'єкта. Традиційною в історіографії є інтерпретація цих артефактів в якості єдиного закритого комплексу, що походить зі зруйнованого і знесеного у море адміністративного будинку (загальноміського архіву, митниці чи складу) [Шандровская, 1995; Баранов, Степанова, 1997; Степанова, 2001]. Логічною основою для таких висновків слугують насамперед трактування знахідок аналогічних підводних комплексів у Константинополі та Херсоні. Проте відсутність переконливого зв'язку із конкретним наземним (архітектурним) контекстом в усіх трьох випадках дає

76 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
змогу висловити й інші трактування. Зокрема, М. Нікіфоров розглянув можливість поширення молівдулів в якості “відходів”, пов’язаних з діяльністю певної служби чи відомства за аналогією до сфрагістичного комплексу у Преславі [Никифоров, 2010, с. 447]. Відсутність зв’язку із визначеним “місцем зберігання” стверджує і В. Булгакова. Дослідниця пояснює акумуляцію візантійських печаток у морських відкладеннях наслідком функціонування порту і безпосередньо тими операціями (торговельними, контрольно-ревізійними), що відбувалися на стоянках кораблів [Булгаков, Булгакова, 2006].

Очевидно, що до інфраструктури Сугдейського порту входила прилегла до Фортечної бухта Тиха. Виявлені тут у процесі підводних розвідувальних робіт 1982 р. значні скупчення мідних цвяхів та пластин із заклепками, ототоженні з елементами кріплення дерев’яних конструкцій суден. Відділена мисом від основної міської гавані бухта могла слугувати для стоянки і ремонту кораблів, можливо, там була верф [Джанов, 2010, с. 572].

Анфілада бухт (Зеленої, Блакитної, Синьої) на захід від бухти Фортечної могла бути задіяна для зовнішнього рейду кораблів. Конфігурація мисів надавала можливість захисту від південно-західних вітрів і штормових хвиль. Підводні дослідження цієї акваторії виявили наявність декількох скупчень археологічного матеріалу, ідентифіковані, щонайменше з трьома корабельними аваріями, дві з яких належать до періоду X–XI ст. і свідчать про активне використання бухт [Зеленко, 2008, с. 124–143, 156–175]. Масовим матеріалом цих комплексів була керамічна тара. Серед посудин, що ймовірно використовувалися в морських перевезеннях і торгівлі Таврики, у керамічних комплексах Судакської акваторії наявні амфори причорноморського типу (VIII–X ст.), високогорлі глечики таманського виробництва, два типи амфор, поширених у морських перевезеннях у період IX–XI ст. (рис. 3) [Зеленко, 2010, с. 230–237].

Отже, вищеописані матеріали дають змогу представити Сугдею в якості активного учасника в системі морського сполучення і торгівлі Таврики та Чорного моря загалом, з відповідною системою адміністративного регулювання і навігаційним забезпеченням. Важливо відзначити, що Сугдея займала позицію домінуючого у Східній Тавриці суб’єкта морської торгівлі протягом усього візантійського періоду (VII–XII ст.). Виявлені підводно-археологічні комплекси свідчать про активне використання всього простору бухти Судак-Лімен для потреб порту. Зокрема, у Фортечній бухті могла розміщуватися митна застава, тут були митна служба, архів і склад. Бухту Дімітракі могли використовувати для потреб ремонтного обслуговування кораблів, а можливо й верфі. Довколишні бухти (Зелена, Блакитна, Синя) слугували для тимчасових стоянок кораблів на проміжному пункті посередині каботажного маршруту між Боспором та Херсоном, а також використовуватися кораблями, що обслуговували місцеву торгівлю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айбабин А. И. Этническая история ранневизантийского Крыма. – 1999. – 352 с.
2. Баранов И. А., Майко В. В., Джанов А. В. Раскопки средневековой Сугдеи // Археологические исследования в Крыму в 1994 г. – Симферополь, 1997. – С. 38–45.
3. Баранов И. А. Периодизация оборонительных сооружений Судакской крепости // Северное Причерноморье и Поволжье во взаимоотношениях Востока и Запада в XII–XVI вв. – Ростов-на-Дону, 1989. – С. 46–61.
4. Баранов И. А. Раскопки в урочище Димитраки близ Судака // АО 1982 года. – М., 1984.
5. Баранов И. А. Таврика в эпоху раннего средневековья. – К., 1990. – 168 с.
6. Баранов И. А., Степанова Е. В. Церковная и административная администрация византийской Сугдеи // Археология Крыма. – Симферополь, 1997. – Вып. 1. – С. 83–87.
7. Белый А. В. О подводных археологических исследованиях в Судаке в 1975 г. // Сугдейский сборник. – 2010. – Вып. 4. – С. 593–600.
8. Блатов А. С., Иванов В. А. Гидрология и гидродинамика шельфовой зоны Черного моря. – К., 1992. – 242 с.
9. Богдан С. З. Причины затопления городов Северного Причерноморья // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Історія. – К., 2002. – Вип. 63–64. – С. 146–147.
10. Бруяко И. В., Карпов В. А. Древняя география и колебания уровня моря // ВДИ. – 1992. – № 2. – С. 87–97.
11. Брун Ф. Материалы для истории Сугдеи // Брун Ф. Чероморье. – Одесса, 1880. – Ч. 2.
12. Булгаков В. В., Булгакова В. И. Подводные скопления печатей в Херсонесе и Судаке: историографический феномен // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Мат-лы III Судакской международной научной конференции (18–21.09.2006 г.). – Киев; Судак, 2006. – Т. 2. – С. 42–57.
13. Булгакова В. И. Сигиллографический комплекс порта Сугдеи (материалы подводных исследований 2004–2005 гг.) // Сугдейский сборник. – Вып. III. – Киев; Судак, 2008. – С. 296–330.
14. Васильевский В. Г. Исторические сведения о Суроже // Труды. – Т. III. – Петроград, 1915.
15. Вус О. В. Оборонна доктрина Візантії у Північному Причорномор'ї: інженерний захист Таврики та Боспора в кінці IV–на початку VII ст. – Львів, 2010. – 304 с.
16. Гайдукевич В. Ф. О путях прохождения древнегреческих кораблей в Понте Эвксинском // КСИА АН СССР. – 1969. – С. 11–19.
17. Гурулева В. В. Золотые монеты Константина V (741–775), найденные в Судаке // Сугдейский сборник. – Киев; Судак, 2004. – С. 430–441.
18. Джанов А. В. Монастырь на мысе Димитраки // Сугдейский сбоник. – Киев; Судак, 2010. – Т. IV. – С. 569–573.

- 78 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
19. Джанов А. В. Фортификационные сооружения генуэзской Солдайи // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре: Матер. II Судакской международной конференции. – Киев; Судак, 2004. – Т. II. – С. 68–76.
  20. Зеленко С. М. Подводная археология Крыма. – К., 2008. – 272 с.
  21. Иванов А. В. Навигационно-археологическое обозрение побережья юго-западного Крыма от мыса Херсонес до мыса Сарыч // Морская торговля в Северном Причерноморье. – К., 2001. – С. 222–234.
  22. Кузьманов А. В. Подводные исследования в акватории бухты Лимена-Кале // V Міжнар. археологічна конференція студентів та молодих вчених (Київ, 22–24.04.1997 р.). – К., 1997. – С. 232–233.
  23. Ланцов С. Б. Краткие сведения о боспорской крепости Кутлак – Афинеоне Псевдо-Арриана // ВДИ. – 1999. – № 1. – С. 121–136.
  24. Майко В. В. Византийско-русские отношения в Юго-Восточном Крыму в XI в. // Проблемы истории, филологии, культуры. – 2006. – № 16. – С. 217–224.
  25. Майко В. В., Джанов А. В., Фарбей А. М. Раскопки в портовой части средневековой Сугдеи в 2007 г. // Археологічні дослідження в Україні. – К., 2008. – С. 198–201.
  26. Майко В. В., Джанов А. В., Фарбей А. М. Раскопки в портовой части средневековой Сугдеи в 2009 г. // Археологічні дослідження в Україні. – К., 2010. – С. 278–281.
  27. Майко В. В. Сугдея второй половины X–XI вв. между Византией и Тмутараканью // Античная древность и средние века. – 2009. – 39. – С. 272–278.
  28. Майко В. В. Сугдея во второй половине X–начале XI вв. // Сугдейский сборник. – Киев; Судак, 2004. – Вып. I. – С. 201–244.
  29. Майко В. В. Таврика в VIII–XI вв. между Византией, Хазарией и Русью // Археологія та давня історія України. – К., 2010. – Вип. 1. Проблеми давньоруської та середньовічної археології. – С. 266–272.
  30. Майко В. В. Тмутаракань и Восточный Крым. Основные этапы этнокультурных связей // Ruthenica. – 2010a. – 9. – С. 37–48.
  31. Максимова М. И. Краткий путь через Черное море и время его освоения греческими мореходами // МИА. – 1954. – 33. – С. 45–57.
  32. Могаричев Ю. М., Сазанов А. М., Степанова Е. М., Шапошников А. К. Житие Стефана Сурожского в контексте истории Крыма иконоборческого времени. – Симферополь, 2009. – 334 с.
  33. Могаричев Ю. М. О некоторых вопросах истории Восточного Крыма VIII–IX вв. // Сугдейский сборник. – Киев; Судак, 2005. – Вып. II. – С. 237–247.
  34. Науменко В. Е. К вопросу о характере византийско-хазарских отношений в конце VIII–IX вв. // Проблемы истории, филологии, культуры. – М.; Магнитогорск, 2002. – Вып. 12. – С. 544–568.
  35. Никифоров М. А. К вопросу о политическом статусе Сугдеи первой половины IX–XI вв. // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Симферополь, 2010. – XVI. – С. 436–455.
  36. Прокопий. О постройках // ВДИ. – 1939. – 4. – С. 249.

37. *Паршина Е. А., Тесленко И. Б., Зеленко С. М.* Гончарные центры Таврики V–X вв. // Морська торгівля у Північному Причорномор'ї. – К., 2001. – С. 52–81.
38. *Подосинов А. В.* Восточная Европа в римской картографической традиции. – М., 2002. – 488 с.
39. *Соколова И. В.* Находки византийских монет VI–XII вв. в Крыму // Византийский временник. – 1969. – Т. XXIX. – С. 254–264.
40. *Сорочан С. Б.* Сугдея в “темные века” // Сугдейский сборник. – Киев; Судак. – 2004. – С. 333–347.
41. *Сорочан С. Б.* О положении и статусе Сугдеи в VI–IX вв. // Древности. 2006–2008. – Харьков, 2008. – С. 108–123.
42. *Степанова Е. В.* Печати из Судака (к вопросу об интерпретации) // Сугдейский сборник. – Киев; Судак, 2005. – С. 537–545.
43. *Степанова Е. В.* Судакский архив печатей: предварительные выводы // Античная древность и средние века. – 2001. – Вып. 32. – С. 100–101.
44. *Фарбей А. М.* Очерк истории исследования Судака // Сурож, Солдайя, Сугдея в истории и культуре Руси-Украины: Матер. научной конференции. – Киев; Судак, 2002. – С. 3–13.
45. *Фронджуло М. А.* Отчет о работе Судакского отряда Северо-Крымской экспедиции ИА АН УССР в 1975–1976 гг. // Сугдейский сборник. – Вып. 4. – Киев; Судак, 2010. – С. 574–592.
46. *Фронджуло М. А.* Работы Судакского отряда // Археологические исследования на Украине в 1968 г. – К., 1971. – Вып. 3. – С. 256–260.
47. *Фронджуло М. А.* Раскопки в Судаке (1964–1966 гг.) // Археологические исследования на Украине в 1965–1966 гг. – К., 1967. – С. 190–193.
48. *Фронджуло М. А.* Раскопки в Судаке // Феодальная Таврика. – К., 1974. – С. 139–145.
49. *Храпунов М. И.* З приводу часу входження Боспору до складу Візантії // Археологія. – 2005. – № 1. – С. 29–36.
50. *Шандровская В. С.* Таможенная служба в Сугдее VII–X вв. // Античная древность и средние века. – 1995. – Вып. 27. – С. 119–123.
51. *Шилик К. К.* Изменения уровня Черного моря в голоцене: Автореф. дисс... канд. геогр. наук. – Л., 1975.
52. *Юрочкин Ю.* Судакский регион в геополитической истории позднеантичной Таврики // Сугдея, Сурож, Солдайя в истории и культуре Руси-Украины: Матер. научной конференции. – Киев; Судак, 2002. – С. 280–284.

Стаття: надійшла до редакції 15.11.2011
прийнята до друку 20.11.2011

**THE CASE STUDY OF THE RECONSTRUCTION OF SUGDEYA PORT ACTIVITY
IN BYZANTINE PERIOD (7th–12th CENTURIES)**

Maria TYMOSHENKO

*Kyiv National Taras Shevchenko University,
64, Volodymyrska str., Kyiv, 01033, Ukraine,
e-mail: byzantinica@gmail.com*

In the paper, Sugdeya is considered as a port through its economic, administrative and fiscal (customs) meaning, as the dominant of the navigation facilities on the eastern coast of the Crimean peninsula. An active maritime trade of Sugdeya is mentioned in the written sources, it is confirmed by the rich collection of seals and numismatics. The ceramic imports (jars for goods) are also common on the archaeological sites.

Key words: Sugdeya, Byzantine period, customs, Crimean coast, navigation.

**МАТЕРИАЛЫ К РЕКОНСТРУКЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОРТА СУГДЕИ
В ВИЗАНТИЙСКИЙ ПЕРИОД (VII–XII ВВ.)**

Мария ТИМОШЕНКО

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 64, Киев, 01033, Украина,
e-mail: byzantinica@gmail.com*

Рассмотрен комплекс источников, которые дают возможность реконструировать деятельность порта средневековой Сугдеи как важного хозяйственно-экономического и фискально-административного центра (таможни), а также навигационного объекта, доминирующего в Восточной Таврике. Свидетельствами активных морских связей города служат упоминания города в ряде письменных источников, богатая коллекция сфрагистического материала и монет, распространенный в археологических комплексах количество импортов, в первую очередь керамическая тара.

Ключевые слова: Сугдея, порт, византийский период, таможенная служба, крымское побережье, навигация.